

ORTHOEPIA OF SUPRASEGMENTAL PROPERTIES AS A PREREQUISITE FOR COMMUNICATION SKILLS

ORTOEPIA SUPRASEGMENTÁLNYCH VLASTNOSTÍ AKO PREDPOKLAD KOMUNIKAČNÝCH ZRUČNOSTÍ

ABSTRACT

The main objective of this study is to bring experience from the development of suprasegmental phenomena to pupils learning to read, fluently speaking with the emphasis on raising the language level and cultivating the auditory form of correct speaking and literary Slovak.

RESUME

Hlavným cieľom tejto štúdie je sprostredkovať skúsenosti z rozvíjania suprasegmentálnych javov u žiakov, ktorí sa učia čítať, plynule rozprávať s akcentom na zvyšovanie jazykovej úrovne a kultivovanie auditívnej podoby správneho hovorenia a spisovnej slovenčiny.

Keywords: *ortoepia, suprasegments, teacher, pupil, language*

Kľúčové slová: *ortoepia, suprasegmenty, učiteľ, žiak, jazyk*

ÚVOD

Ortoepia je doslovne správne hovorenie. Často sa definuje ako náuka o spisovnej výslovnosti. Král' (1983, s. 16) definuje ortoepia nasledovne „Ortoepia je náuka o zvukových normách spisovného jazyka. Je to súhrn

pravidiel správneho tvorenia (generovania) a správneho znenia zvukových prejavov v spisovnom jazyku z hľadiska ich zvukových vlastností”.

Suprasegmenty sa viažu na vyššiu jednotku ako je hláska. Napr. na slabiku, slovo, vetný úsek a vetu. Vnímajú sa už v rámci slabiky ako základné jednotky v súvislej reči. Sú veľmi variabilné. Poskytujú nám informácie o hovoriacom.

Keby boli hlásky vedľa seba mechanicky nakopené, naša reč by znela monotónne, počúvajúcí by ju vnímal s veľkou námahou, bola by ťažko zrozumiteľná. Človek preto využíva svoju schopnosť predlžovať, zosilňovať a zvyšovať (znižovať) hlas, meniť jeho farbu, zrýchľovať (spomaľovať) tempo reči. Uvedené schopnosti človeka sa prejavujú na fonickom rade a jeho jednotkách ako tzv. prozodické vlastnosti reči (Baláž, 2000, s. 55).

Alexandra Záborská (2009, s. 20), ktorá pripravuje poslucháčov herectva na ich povolanie kladie dôraz aj na fonetické paralingvistické prostriedky. Sú to napríklad sila, výška a farba hlasu, tempo a plynulosť reči, rytmus a podoby melodických intervalov a spôsoby frázovania, ako aj kvalita artikulácie. V prejave sa najčastejšie vyskytuje komplex týchto prvkov a absencia hociktorého z nich môže značne deformovať obsah výpovede. Kvalita artikulácie a odklony od ortoepickej normy sa tiež môžu kvalifikovať ako paralingvistický prvok v reči.

Všetky prostriedky, ktoré ovplyvňujú zvukovú podobu hovoreného sa navzájom dopĺňajú, zastupujú a striedajú sa ako najlepší bratia a lebo spolupracovníci. Najradšej sú však spolu: tam, kde je výrazná melódia, je výrazný prízvuk a niekde nablízku aj prestávka. Často pri zmene melódie, dôrazu a na mieste prestávky je aj zmena tempa alebo rytmu (Mistrík, 1999, s. 162).

Suprasegmentálne javy sa označujú ako prozodické vlastnosti reči. Suprasegmentálne javy sú dané istou moduláciou (úpravou) artikuláčného prúdu, hlasu. Vnímajú sa v rámci slabiky, ktorá je základnou jednotkou súvislej reči. Artikulačný prúd (hlas) možno modulovať trojako: časovo, silovo, tónovo.

1. Časová modulácia reči

Z hľadiska časovej modulácie reči vznikajú tieto suprasegmentálne javy: kvantita, pauza, tempo a rytmus.

KVANTITA

Kvantita, čiže dĺžka je nositeľom slabičnosti.

Časovou, silovou a tónovou moduláciou artikuláčného prúdu hlasu vznikajú suprasegmentálne javy, ktoré sa na základné (segmentálne) jednotky navrstvujú alebo sa medzi ne vsúvajú (pauza). Kvantita ako jediný zo všetkých suprasegmentálnych javov má práve protiklad dlhých a krátkych samohlások a slabičného r,l, schopnosť rozlišovať významy slov a tvarov. Názory na pomer krátkych a dlhých nositeľov slabičnosti sa v slovenskej jazykovede postupne menili. Podľa Paulinyho (1979, s. 141) „Slovenská dlhá samohláska je skutočne dlhá, je totiž dva razy dlhšia ako krátka samohláska. Rovnako tak dvojnásobok dĺžky krátkej samohlásky majú diftongy a dvojnásobne dlhé sú aj dlhé slabičné spoluhlásky ř, Ĺ.“ Neskôr Sabol experimentálne ukázal, že ich pomer, že ich pomer je približne 1:1,66. V závislosti od tempa reči j jednotlivých štýloch je tento pomer 1:1,34 (hovorový štýl), 1:1,66 (publicistický štýl) a 1:1,64 (umelecký štýl). Realizáciu kvantity ovplyvňuje však, nielen jazykový štýl, ale aj poradie slabiky v slove, druh vokálu či hláskové okolie (Daržágín a kol., 2005, p. 170). Findra (2005, p. 124) podľa Autority Slovenskej gramatiky Paulinyho, Ružičku a Štolca píše o mórovom charaktere slovenčiny. Výslovnostný pomer krátkeho a dlhého nositeľa slabičnosti sa určil 1:2. Dlhá slabika predstavuje súčet trvania dvoch krátkych slabík čiže dvoch mór.

Dĺžka je nielen vlastnosťou samohlások, t.j. fonologickou vlastnosťou, ale aj vlastnosťou suprasegmentálnou, lebo sa prejavuje na slabike. Ako rytmický činiteľ sa dĺžka prejavuje v striedaní dlhých a krátkych slabík (Baláž, 2000, s. 55).

Kvantitu treba chápať ako súčasť celého komplexu ďalších zvukových javov. Nemožno ju vnímať a trénovať izolovane – kvantita totiž súvisí s dostatočným dychovým napätím pri hovorení, súvisí s artikuláčnou a zvukovou vyváženosťou a s vnímaním reči ako súvislého toku zvuku (Čertíková, 2005, s. 169). Podľa Králiko (2005, s. 63) „slovenčina patrí k jazykom, v ktorých dĺžka samohlásky rozhoduje o význame slova – je dištinktívna. Rozdiely v kvantite sa v niektorých slovách využili na rozlíšenie významov slov“.

Historické parametre kvantity sa odvíjajú od praslovanského dedičstva vzťahov medzi fonémami v štruktúre slabiky a morfémy (Sabol, 2005, s. 10).

Výslovnosť krátkych a dlhých vokálov je však dôležitá nielen z významového, ale aj z ortofonického a ortoepického hľadiska. Hoci je samotný subsystém slovenských krátkych a dlhých samohlások vo svojej podstate jednoduchý, lebo z hľadiska spisovnej výslovnosti nepredstavuje osobitné problémy, predsa práve nedodržiavanie kvantity vokálov patrí medzi najčastejšie chyby v hovorených prejavoch. Všeobecne platí, že tendencia predlžovať krátke vokály je typická najmä pre západoslovenskú oblasť, kým skracovanie dlhých vokálov je zasa charakteristické pre Východoslovákov (Navrátil, 2005, s. 153). Milan Majtán (2005, s. 145–147) hovorí o tzv. posunutej dĺžke v južnostredoslovenských nárečiach. Účinkom rytmického krátenia sa posúva dĺžka z poslednej slabiky na predposlednú alebo vplyvom východoslovenský prízvuk sa prehodnotil na dĺžku na predposlednej slabike v zhode so zákonom rytmického krátenia. Ján Findra (2005, s. 125) upozorňuje, že komplexne „v ústnych jazykových prejavoch sa výrazne skracuje dĺžka trvania artikulácie dlhých nositeľov slabičnosti, ba že v mnohých prípadoch sa protiklad dlhej a krátkej slabiky stiera“.

Využívanie kvantity je v spisovnej slovenčine regulované tzv. pravidlom o rytmickom krátení, rytmickým zákonom. Podľa neho dve dlhé slabiky nemôžu nasledovať v jednom slove bezprostredne za sebou. Ak by taký prípad pri ohýbaní alebo pri tvorení slov nastal, druhá slabika sa kráti. Znamená to, že predchádzajúca dlhá slabikotvorná fonéma pôsobí na nasledujúceho nositeľa slabičnosti v rámci slova a vynucuje si skrátenie jeho systémovej dĺžky. Rytmické krátenie, čiže skracovanie systémove dlhej slabiky po dlhej slabike, odohráva sa jedine v rámci slova, za hranice slov neprechádza. Lenže neutralizácia kvantity, pravidlo o rytmickom krátení neplatí dôsledne a bezvýnimočne, ale narúša sa v niektorých prípadoch pod tlakom iných rovín jazyka. Nie každá dlhá slabika sa po predchádzajúcej dlhej slabike skracuje. V početných prípadoch sa skracovanie neuskutočňuje. Takéto prípady sa tradične označujú ako výnimky z rytmického krátenia. Za výnimky sa považujú len tie prípady, pri ktorých skutočne ide o neskrátenú dlhú slabiku stojacu po inej dlhej slabike. Podľa pravidiel slovenského pravopisu jestvuje v súčasnej spisovnej slovenčine 12 výnimiek z pravidla o rytmickom krátení, ktoré sa dajú odôvodniť zákonitostami obmedzujúcimi platnosť tohto zvukového pravidla jednak z tvarotvorných dôvodov, jednak

zo slovotvorných dôvodov, pričom ide o výnimky, ktoré vznikajú pri procese tvorenia nových slov deriváciou alebo kompozíciou (Navrátil, 2005, p. 152).

Už Ludovít Štúr pri kodifikácii spisovnej slovenčiny prevzal do nového spisovného jazyka aj rytmické krátenie druhej slabiky v slove ako špecifickú črtu stredoslovenských nárečí. Vychádzal z vlastného poznania jazykových zákonitostí i z postoja svojich stredoslovenských spolupracovníkov. O tom, že v ich vedomí bolo rytmické krátenie druhej dlhej slabiky pevným prvkom prozodického systému, máme dodnes dôkazy v štúrovskej poézii (Ferenčíková, 2005, s. 130). Fungovanie kvantity v spisovnej slovenčine a jej regulovanie osobitným typom neutralizácie tzv. rytmickým zákonom, predstavuje, ako sa všeobecne uznáva v domácej i zahraničnej lingvistike, jednu z najsovojráznejších zvukových črt spisovnej slovenčiny (Ondrejovič, 2005, s. 107). Považaj (2005, p. 95) píše, že „pravidlo o rytmickom krátení sa neuplatňuje dôsledne a už od Štúrových čias sa počet výnimiek z tohto pravidla postupne rozširoval.

Reguláciou kvantity v slove alebo v tvare rozumieme distribúciu slovnej kvantity alebo jej prehodnocovanie v súhlase s požiadavkami zákona o slovnej kvantite v slovenčine. Výsledkom regulácie kvantity býva jej obmedzenie v slove, prípadne v tvare alebo v celej paradigme (Kačala, 2005, p. 45).

PAUZA

Pauza, čiže prestávka, je prerušenie hlasového a artikulačného prúdu reči. Počas prestávky neznie rečový zvuk. Prestávkou sa neoddeľujú jednotlivé slová, ale zvyčajne väčšie celky.

Mistrík (1999, p. 116) vo svojom obšírnom diele venovanom jazyku a reči píše: „Keď čítame bežný text, zdá sa nám, ako keby bol rozsekaný na vety s rovnako ostrými hranicami. Zdá sa nám, ako keby vety boli úseky podobné slovám. Zatiaľ však hranice medzi vetami nie sú také ostré a jednoznačné ako medzi slovami“. Ďalej Mistrík (1999, s. 161) tvrdí, že súvislý prejav sa prerušuje z objektívnych príčin. Niekedy ho preruší neočakávaný zásah zvonku (mechanické prerušenie), niekedy je príčina prerušenia fyziologická, napríklad na dýchanie, často sa prejav prerušuje preto, aby sa signalizovalo gramatické členenie vety alebo textu, no často sa preruší z nejakej vnútornej príčiny hovoriaceho – chce vyjadriť cit, náladu,

pátos, chce niečo osobitne zdôrazniť alebo nedopovedať, zamlčať. Každá veta je členená na také úseky, ktoré pripúšťajú alebo žiadajú prestávku kvôli zrozumiteľnosti reči. Hovoriaci si takéto gramatické pauzy ani neuvedomuje, lebo to preňho znamená to, čo pri písaní napísanie, čiarky, bodky, a pod. ktoré si vyžaduje zrozumiteľnosť textu.

Jednotlivé časti vety oddeľujeme od seba tak, že prerušíme artikuláciu. Takéto prerušenie artikulácie sa nazýva prestávka alebo pauza. Prestávku vo vete nemôžeme urobiť na hociktorom mieste. Pri kladení prestávky musíme rešpektovať významovú a gramatickú stavbu vety. Vo vete sú miesta, kde nesmieme prestávku urobiť, lebo nám to nedovoľuje význam a naopak, kde prestávku môžeme, alebo musíme urobiť. Pre správne kladenie páuz je dôležité hospodárne narábať s artikulačným prúdom. To znamená, aby sme z fyziologických príčin nemuseli urobiť pauzu tam, kde to významová a gramatická stavba vety nedovoľuje. Aj napriek tomu je v reči viac prestávok, než to naznačujú v písanom jazykovom prejave interpunkčné znamienka. Pauzy sa robia aj na takých miestach vo vete, kde sa čiarka nepíše (Baláž, 2000, s. 63–64). Mistrík (1999, s. 161) pomenúva aj ďalší typ prestávky v reči, pri interpretácii umeleckých textov. Jedná sa o umeleckú prestávku (pauzu) v texte. Umelecká prestávka je dramaticky silný prvok, pretože je to neočakávané odmlčanie, neočakávaná dĺžka alebo úmyselné ignorovanie prestávky. Umelecká prestávka sa môže uplatniť iba na tých miestach, kde nedôjde k nedorozumeniu, kde je jasná gramatika textu. Dobrá umelecká prestávka musí byť citelná ďaleko v texte i ponad text. V umeleckom prejave platí licencia poetica, to znamená dovolenie porušiť jazykový zákon v záujme estetickej textu.

Baláž (2000, s. 64) člení prestávky na:

1. Nekončiacie pauzy – melódia vetného úseku pred nimi naznačuje, že po pauze bude hovoriaci vo výpovedi pokračovať.
2. Končiacie pauzy – melódiou na konci vety hovoriaci naznačuje, že výpoveď sa skončila.

Všeobecne pauza môže byť:

1. Fyziologická – vzniká pre potreby dychu.
2. Významová – pomáha členiť dlhšiu výpoveď, aby bola zrozumiteľná.

3. Umelecká – robí ju rečník, recitátor. Používa sa zámerne pred výpoveďou, ktorú chceme zvýrazniť.
4. Pauza z váhania – nie je zámerná, počas nej sa hľadá slovo, výraz. Nie je chybou, robia ju aj skúsení rečníci. Nemá sa vyplňať „pazvukmi“: hm, nó, á....

Podľa Bekéniovej (2010, s. 36) si žiaci musia uvedomiť, ako slúži pauza v bežnom živote, kedy ju spontánne a bez zvláštneho uvedomovania si používať v konaní, v reči. Trénujeme ju prostredníctvom situačnej rolovej hry.

TEMPO

Tempo, čiže spád, je množstvo vyslovených slabík za istú časovú jednotku.

Keď pozeráme na tlačенý text v knihách, zdá sa nám, že všetko je v ňom fantasticky rovnomerné. To sa nám predvádzajú pravidelné riadky, rovnaké písmená, zhodné medzery. Keď sledujeme litery v riadkoch len ako mŕtve znaky, vybavuje sa nám pochod písmen, idúcich za sebou rovnomerným krokom. Ale keď odpútame pozornosť od formy a sústredíme sa na obsah, v tom momente sa nám usporiadaná plocha premení na pole, „kmásané“ vetrom a „zmývané“ dažďom. A podobne sa nám „rozsypú“ písmená a slová v riadkoch. Odrazu cítime, akoby boli naukladané husto, inde neobyčajne riedko. Tempo písmen a tempo riadkov sa nemení, ale tempo textu sa stále mení – niekedy zvolna, inokedy až veľmi prudko (Mistrík, 1999, s. 83).

Rýchlosť artikulácie hlások vo všetkých častiach jazykového prejavu nie je rovnaká. Napr. rečník pri slávnostnom prejave hovorí rýchlosťou asi 60–80 slov za minútu. Hovoriaci ju môže meniť. Niektoré časti jazykového prejavu môže povedať rýchlejšie, iné pomaly. Zmeny v rýchlosti jazykového prejavu nazývame tempom reči.

Tempo môže byť:

1. Vecné – závisí od obsahu jazykového prejavu. Dôležité veci hovoríme obyčajne pomaly, menej dôležité.
2. Osobné – odvíja sa od individuálnych zvyklostí hovoriaceho. Reč ľudí s pokojnou povahou býva pomalšia, temperamentní ľudia hovoria väčšinou rýchlejšie.

Tempo reči nemá byť nikdy také rýchle, aby hovoriaci nemohol náležite artikulovať všetky hlásky. Tempo reči nemožno presne určiť. Preto sa v písanom prejave nijako nevyznačuje (Baláž, 2000, s. 63).

Tempo čiže rýchlosť je fyzická vlastnosť, ale na základe rýchlosti prejavu sa dá vyjadriť stupeň jeho dôležitosti a jeho hodnota. Tempo sa v texte, ale i vo vete môže striedať: pomalé tempo signalizuje, že ide o dôležitú časť, ktorá sa práve spomalením podčiarkuje. Rýchle tempo je znak menšej dôležitosti textu alebo aj znak dramatickosti, citového zanietenia. Istú štylistickú hodnotu neoznačuje len tempo, ale najmä miesta, na ktorých sa tempo mení – z vysokého na mierne, zdržanlivé, alebo naopak. Odborne sa takéto miesta striedania tempa nazývajú agogikou (Mistrík, 1999, s. 162).

Mislovičová (2005, s. 158) poukazuje na to, že v súčasnosti sú v hovorených prejavoch v médiách aktuálne nedostatky súvisiace so vzťahom tempo reči a nedodržiavanie kvantity v slovách a tvaroch. Tento vzťah totiž funguje ako spojené nádoby: moderátor skracuje dlhé slabiky a tým zrýchľuje tempo reči alebo naopak, rýchle tempo reči je príčinou nedodržiavania príslušných dĺžok a poľavenia v artikulácii. Niektorí profesionálni používatelia jazyka akoby zabudli, že v slovenčine existujú dlhé slabiky, menia tak rytmus slovenskej vety. Skracovanie dlhých samohlások, resp. slabík je pritom vážnou ortoepickou chybou.

Čertíková (2005, s. 165) tvrdí, že adepti na prácu v slovenskom rozhlase venujú oveľa menej pozornosti výslovnostnej stránke prejavu a skôr sa usilujú o dynamiku, ktorú si neraz zamieňajú za rýchlosť. Ich prejav poznačuje svojská vetná melodika zvukovo vyzdvihujúca prísudkovú časť vety na úkor predmetovej. Ich prejav je potom zvukovo a melodicky značne nevyvážený.

Rýchle rečové tempo ovplyvňuje veľmi výrazne aj prirodzené hranice slovných taktov, ktoré poslucháč vníma ako základné signály na porozumenie významu. V rytmickom členení sa stáva základným prvkom slabika. V rýchlom tempe sa tak reč rytmicky realizuje ako rýchly sled za sebou letiacich slabík bez taktového ohraničovania. Intonačné vrcholy sa presúvajú zo začiatkov slovných taktov skôr na ich konce. Zaujímavé je, že kým tento štýl je pre strednú a staršiu generáciu absolútne neprijateľný, mladá generácia ho zväčša vníma ako dynamický a atraktívny (Čertíková, 2005, s. 166).

RYTMUS

Rytmus vzniká striedaním prízvučných a neprízvučných slabík. Je to rytmické vlnenie od slabiky k taktu.

Slovo rytmus má široký význam. Stretávame sa s ním všade tam, kde sa javy s istou zákonitosťou striedajú. Rytmus sám osebe nemôže existovať: potrebuje prostriedky, na ktorých sa môže realizovať. Všetky výrazové prostriedky v komunikácii sú schopné vytvárať rytmus, ale iba na pôde kontextu. Rytmus je teda kontextový jav (Záborská, 2009, s. 20).

Rytmus sa niekedy mylne zamieňa s tempom prejavu. Rytmus však vzniká tam, kde sa niečo strieda, opakuje. Keď má rytmus malé alebo časovo krátke časti (stopy), uvedomujeme si ho skôr ako taký, ktorý má dlhé opakovacie stopy alebo v ktorom sa strieda široká paleta častí, stôp. Rytmus sa v jazykovom prejave využíva ako estetický prvok. Využíva sa rovnako jeho opakovanie, ako aj narúšanie a zmeny (Mistrík, 1999, s. 162).

2. Silová modulácia reči

Prostriedkami silovej modulácie reči sú: intenzita, akcent, dôraz, emfáza.

INTENZITA

Intenzita je sila hlasu. Celkový silový register závisí od vonkajšej situácie prejavu. V auditívnej podobe jazyka môžeme využiť škálu intenzity, ktorá sa používa v dynamike hudby: pp, p, mf, f, ff. Tichý prejav prijímateľa unavuje, hlasný prejav ho môže dráždiť. Takéto prejavy môžu končiť stratou záujmu o obsah.

AKCENT

Nositelom akcentu, čiže slovného prízvuku je slabika.

Rovnako ako v piesni existujú ťažké a ľahké doby, to jest dôrazné a nedôrazné slabiky, ktoré tvoria stopy, tak existujú ťažké a ľahké doby aj v ústnom prejave.

Naša náuka o slovnom prízvuku hovorí, že prízvuk pripadá pravidelne na prvú slabiku, ale o slovách vnútri taktu treba ho štylizovať inakšie. V štvorslabičnom takte prízvučná je prvá a predposledná slabika... Z ďalej uvedených úvah u Krčméryho vyplynulo, že „v normálnom hovorenom takte hlavný prízvuk pripadá na prvú, vedľajší na predposlednú slabiku“ (Krčméry, 1932, s. 11). Aj Mistrík (1999, s. 185) hovorí, že „v slovenčine sú prízvučné prvé slabiky v slovách“.

Pod pojem akcent čiže prízvuk zahŕňa jazykoveda rozdiely v sile a výške hlasu. Prízvuk má teda dvojakú stránku: silovú (dynamickú) a tónovú (melodickú). Podľa toho, ktorá stránka sa uplatňuje vo väčšej miere, rozoznávame vo všeobecnosti dvojaký prízvuk.

a) dynamický,

Pri dynamickom prízvuku sa prízvučná slabika od neprízvučnej odlišuje predovšetkým väčšou intenzitou hlasu. Rozdiely vo výške tónu, na ktorom slabiku vyslovíme, sú menej dôležité.

b) melodický.

Pri melodickom prízvuku sa prízvučná slabika od neprízvučnej odlišuje výškou tónu, na ktorom ju vyslovujeme. Sila hlasu je v takomto prípade druhotná.

Dynamický prízvuk má dva stupne:

- 1) hlavný prízvuk,
- 2) vedľajší prízvuk.

Hlavný prízvuk je najsilnejší prízvuk v slove (v takte). Vedľajší prízvuk je slabší ako hlavný. Nositeľom prízvuku je slabika. Slabiky, ktoré majú hlavný alebo vedľajší prízvuk sa nazývajú prízvučnými. Ostatné slabiky v slove alebo takte sú neprízvučné. V slovenčine nemôžu za sebou nasledovať v takte dve prízvučné slabiky. Po prízvučnej slabike môže nasledovať jedna alebo dve neprízvučné slabiky.

Dvojslabičné a trojslabičné slová majú hlavný prízvuk na prvej slabike. Vedľajší prízvuk nemajú. V štvorslabičných a päťslabičných slovách býva hlavný prízvuk na prvej slabike a vedľajší na predposlednej slabike. Vo viacslabičných slovách sa strieda prízvučná slabika s neprízvučnou. Jednoslabičné slová bývajú prízvučné i neprízvučné. Prízvuk jednoslabičného slova závisí od jeho polohy (Baláž, 2000, s. 56–57).

DÔRAZ

Dôraz tzv. vetný prízvuk sa prejavuje na slabike, ale uvedomuje sa ako vlastnosť slova alebo taktu. Je to zosilnenie hlasu pri výslovnosti významovo

najdôležitejšieho slova vetného úseku. Dôraz nie je pevne stanovený, pomocou neho sa môže meniť zmysel výpovede.

Vo vete nikdy nie sú všetky slová rovnako dôležité. Aj keď sa hovoriaci vyjadruje vo vetách, každá z nich má jadro, kvôli ktorému sa vyslovila. Vo vete môžeme zdôrazniť vždy iné slovo. Závisí to od potreby hovoriaceho alebo počúvajúceho, ktorá časť vety je jadrom. Vo väčšine jazykov sa na jadro vo vete upozorní silnejším dôrazom, akcentom, zosilneným hlasom. Silový dôraz o ktorom sme hovorili, sa nazýva logickým. Okrem logického existuje aj citový dôraz, ktorý je vedľajším, druhým dôrazom vo vete (Mistrík, 1999, s. 160).

Dôraz sa uplatňuje v rámci vety. Je to vynaloženie väčšej sily na najdôležitejšie slovo vo vete. Preto sa dôraz niekedy nazýva aj vetný prízvuk. Úlohou dôrazu je vyjadriť stanovisko hovoriaceho k vlastnému jazykovému prejavu. V pokojnej reči býva dôraz na konci vety. Vo vzrušenej reči býva dôraz na začiatku vety. Hovoriaci môže aj na základe situácie meniť miesto dôrazu vo vete. Tak dostáva tá istá veta rozličné významové odtienky (Baláž, 2000, s. 59).

V grafickom prejave sa dôraz nevyznačuje. V mimoriadnych prípadoch sa dôrazové slovo podčiarkne alebo sa vyznačí iným typom písma (Baláž, 2000, s. 60).

EMFÁZA

Emfáza je citový dôraz, ktorý sa vyznačuje nápadným melodickým pohybom. Obyčajne sa vyjadruje predĺžením samohlásky. Je výrazom extrémneho citového postoja hovoriaceho k vypovedanému.

3. *Tónová modulácia reči*

Nástrojmi tónovej modulácie reči hlasový register a melódia.

HLASOVÝ REGISTER

Hlasový register vzniká nasadením hlasu do istej výšky. Uvedomuje sa ako zmena výšky hlasu po sebe nasledujúcich nositeľov slabičnosti.

Pri fonácii by sme mali používať svoju individuálnu strednú polohu hlasu, tzv. miešaný tón, čo nám umožní s hlasom plasticky narábať. Potrebné je dbať o to, aby bol hlas dostatočne rozrezonovaný, kultivovať, jeho farbu hlasu zapájaním rezonancie (Čertíková, 2005, s. 167).

MELÓDIA VETY

Podľa Kráľa (1983, s. 172) je melódia vety „pohyb, zmena a vlnenie tónovej zložky reči. Je to zmena výšky hlasu pri reči čiže časový priebeh výšky hlasu. Melódia vzniká činnosťou hlasiviek.“ Je vyjadrená kľzavým spôsobom.

Melódiou vo vete v slovenskom jazyku sa zaoberal už Štefan Krčméry, keď napísal: „Naše hovorenie netečie rovnakým tónom. Je rytmické a melodické. Cítiť v ňom vlnenie hlások mocnejšie a slabšie vyslovovaných (prízvuk) a cítiť vlnenie hlások vyššie a nižšie intonovaných (melódia). Keď načúvaš temperamentnému hovoru na slovenskom trhu alebo lúke, zaleje ťa celá kaskáda melódií. Temer ani slova monotónneho. Slabika vystupuje nad slabiku, ako by si bežal prstami po klávesoch, a zas sa spúšťa v bohatej rozmanitosti intervalov“ (Krčméry, 1932, s. 1).

Mistrík (1999, s. 159–160) prirovnáva melódiu reči piesni. Podobne ako má pieseň svoj nápev, tak má svojský „nápev“ aj živá reč. Nápev je vlnenie tónu, je to striedanie výšky. Odborne sa takéto vlnenie nazýva melódiou. Miesta, na ktorých sa mení smer tónu, sú kľúčovými miestami vo vete a aj v texte. Melódia môže vo vete aj vyjadrovať city a nálady človeka. Čím je jazykový prejav pomalší, tým je jeho melódia viacej zvlnená, a čím je rýchlejší, tým je melódia stereotypnejšia. Pre význam vety nie je dôležitá absolútna výška hlasu, ale rozdiely medzi najvyšším a najnižším tónom (to sú melodické intervaly), prípadne častosť striedania výšky hlasu (to je frekvencia vlnenia).

Opytovacia veta vyjadruje, formuluje otázku. Pomocou opytovacej vety sa chceme dozvedieť to, čo je neznáme, nejasné, nerozriešené. Zjednodušene: opytovacia veta je veta, ktorá má v písomnom prejave na konci otáznik a v ústnom prejave opytovaciu intonáciu. Opytovacie vety majú medzi ostatnými druhmi viet osobitné postavenie. Otázky sú v podstate dvojaké:

Doplňacie sú také otázky, ktorými sa žiada doplniť jednu „neznámu“, akoby „x“ v rovnici. V jazyku sa však v opytovacích vetách namiesto matematického x používajú opytovacie zámená, ktoré sa v slovenčine začínajú na k/č (kto, čo, kedy, kde, /pre/čo).

Zisťovacie otázky sú otázky očakávajúce iba jednu z dvoch odpovedí – áno alebo nie, súhlasnú alebo zápornú odpoveď (Mistrík, 1999, s. 130).

V Knihe o detskej sa uvádza, že dospelý má používať otázky len vtedy, ak naozaj očakáva od dieťaťa odpoveď. Nekladie otázky len preto, aby „nestála

reč“. Treba sa vyvarovať otázkam, ktoré sa pýtajú na zjavné informácie, bombardujúcim otázkam, zle načasovaným otázkam, keď žiak sa venuje inej téme, častému používaniu otázok, na ktoré sa dá odpovedať áno/nie (Hornáková a kol., 2005, s. 30–31).

Melódia reči súvisí s myšlienkovým a citovým obsahom vety. Melodický priebeh vety je dôležitý najmä na konci vety a pred prestávkou vnútri vety. Melódiu vetného úseku, za ktorým nasleduje prestávka koniec vety, nazývame kadenciou. Kadencia má klesavý ráz. Zo začiatkovej vysokej polohy melódia dosť rovnomerne klesá až do relatívne najhlbšej polohy pred pauzou naznačujúcou koniec vety. Kadenciou hovoriaci naznačuje, že už nebude vo vete ďalej pokračovať, že je veta ukončená (Baláž, 2000, s. 60). Podľa Čertíkovej (2005, s. 168) sú v praxi časté začiatky viet a nových tematických celkov vedených intonačne zdola. Tento intonačný začiatok poslucháčovi nesignalizuje zmenu, nástup nového momentu v texte. Hovoriacemu vnucujú intonačne rovnú melódiu, ktorá sa ťažko vníma a pôsobí nezaujato. Pri rovnjej vetnej melódii sa stráca zreteľnosť „bodky“ ako intonačného uzemnenia výpovede. Keďže sa už hlasom nedá ísť nižšie, melodický pohyb končiacej kadencie býva nahrádzaný silou, „dotlačením“ bodky. Baláž (2000, s. 60) uvádza, že kadenciou končia oznamovacie, rozkazovacie, zvolacie a dopĺňacie opytovacie vety.

Melódia vetného úseku, za ktorým nasleduje prestávka naznačujúca koniec vety, sa nazýva polokadenciou. Pri polokadencii v pokojnej výpovedi melódia od začiatku vetného úseku klesá, ale na poslednom takte pred prestávkou sa zvýši a na tejto výške zostáva až do ostatnej slabiky taktu. Polokadenciou hovoriaci naznačuje, že výpoveď neskončil, že v nej bude ešte pokračovať. Polokadencie sa nachádzajú vnútri jednoduchých viet i súvetí pred prestávkou (čiarkou) (Baláž, 2000, p. 61).

Melódia vetného úseku neuspokojivo skončeného sa nazýva antikadenciou. Charakteristickým znakom antikadencie je vysoký tón, umiestnený na slove s dôrazom. Antikadencia sa podobá polokadencii, lebo obe vo všeobecnosti charakterizuje stúpavý ráz. No kým polokadencia naznačuje, že po pauze má vo výpovedi pokračovať ten istý podávateľ, zatiaľ antikadencia žiada odpoveď od prijímateľa. Antikadenciu majú zisťovacie opytovacie vety. Sú to vety, ktoré si žiadajú potvrdenie alebo popretie obsahu celej vety. Odpoveďou na

ne je áno, nie, prípadne celá kladná alebo záporná veta alebo jej časť. Veľmi zreteľný stúpacý ráz s vysokým tónom na poslednej slabike majú zisťovacie opytovacie vety s jednoslabičným alebo dvojslabičným koncovým taktom a s dôrazom na ostatnom slove (Baláž, 2000, s. 61–62).

Zoznam bibliografických odkazov

- Bekéniová, L. (2010). *Kultivovanie jazyka a reči detského recitátora*, Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum. ISBN 9788080523565.
- Čertíková, H. (2005). *Kvantita v Slovenskom rozhlase v súvislosti s ostatnými zvukovými zložkami*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Daržágín, S., TRNKA, M., ŠTEFÁNIK, J. (2005). *Možnosti výskumu kvantity pomocou existujúcich rečových databáz*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Ferenčíková, A. (2005). *Výskum kvantity v slovenských nárečiach*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Findra, J. (1998). *Jazyk, reč, človek*, Bratislava: Vydavateľstvo Q 111. ISBN 808540169X.
- Findra, J. (2005). *Kvantita: Spisovný jazyk verzus nárečia*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Hornáková, K. a kol. (2005). *Kniha o detskej reči*, Bratislava: Slniečko. ISBN 8096907433.
- Kačala, J. (1998). *Spisovná slovenčina v 20. storočí*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022404977.
- Kačala, J. (2005). *Regulácia kvantity v rámci slova a tvaru*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Králik, L. (2005). *Historicko-etymologické poznámky k dištingtívnej funkcii kvantity v súčasnej spisovnej slovenčine*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Kráľ, Á. (1983). *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, Bratislava: SPN. ISBN 8008003057.
- Kráľ, A., Rýzlková, A. (1989). *Základy jazykovej kultúry*, Bratislava: SPN. ISBN 8008002808.
- Krčméry, Š. (1932). *Melódia vety a prízvuk v slovenčine*, [in:] *Príloha Slovenských pohľadov*, roč. XLVIII, č. 7–8.

- Kvasnička, L. (1995). *Abeceda nášho deda*, Bratislava: Mladé letá. ISBN 8006006202.
- Majtán, M. (2005). *Takzvaná posunutá dĺžka v južnostredoslovenských nárečiach*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Mislovičová, S. (2005). *Problémy kvantity v jazykovej praxi*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Mistrík, J. (1999). *Jazyk a reč*, Bratislava: Mladé letá. ISBN 8006009244.
- Navrátil, L. (2005). *Uplatňovanie kvantity v hovorených prejavoch*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Ondrejovič, S. (2005). *Sociolingvistické poznámky k rytmickému kráteniu*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Pauliny, E. (1979). *Slovenská fonológia*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Piskurová, M. (2009). *Zábavné úlohy pre prvákov*, Bratislava: Svojtka. ISBN 9788081071683.
- Považaj, M. (2005). *Uplatňovanie pravidla o rytmickom krátení a niektorých kvantitatívnych alternácií*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Sabol, J. (2005). *Historicko-synchronické morfológické a derivačné signály kvantity v slovenčine*, [in:] *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*, Bratislava: VEDA. ISBN 8022408581.
- Štúr, E. (1986). *Dielo I*, Bratislava: Tatran.
- Šupšáková, B. (1998). *Písmo a písanie*, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. ISBN 8022312932.
- Záborská, A. (2009). *Technika reči 2*, Banská Bystrica: Fakulta múzických umení. ISBN 9788089078547.

